

מהם 'קידושין דאורייתא'

רה"י הרב יצחק שילת

א. דברי הרמב"ם על היחס בין דרכי הקידושין

ב. הסוגייה בכתובות

ג. ההבדל בין קידושי שטר לקידושי כסף

א. דברי הרמב"ם על היחס בין דרכי הקידושין

מצאנו בכמה מקומות בדברי הרמב"ם שבהם הוא דן ביחס בין דרכי הקידושין, כאשר הוא מייחס דרגה שונה לקידושי ביאה לעומת כסף ושטר, ולקידושי כסף לעומת שטר וביאה. במקומות אלו ישנן גרסאות שונות, שמקורן בשינוי שיטתי שערך הרמב"ם בנושא:

ולקוחין אלו מצות עשה של תורה הם, ובאחד משלשה דברים האשה נקנית, בכסף או בשטר או בביאה, / בביאה ובשטר מן התורה ובכסף מדברי סופרים / מהדורה בתרא: ושלתן דין תורה / [...] השגת הראב"ד: בביאה ובשטר מן התורה ובכסף מדברי סופרים. א"א זה שבוש ופרוש משובש הטעהו.

(רמב"ם אישות א, ב)

המקדש בביאה הרי אלו קידושי תורה, וכן בשטר מתקדשת בו מן התורה, כשם שגומר ומגרש שנאמר וכתב לה ספר כריתות כך גומר ומכניס, / אבל הכסף מדברי סופרים / מהדורה בתרא: וכן הכסף דין תורה ופירושו מדברי סופרים / שנאמר כי יקח איש אשה ואמרו חכמים לקוחים אלו יהיו בכסף שנאמר נתתי כסף השדה קח ממני.

השגת הראב"ד: ואמרו חכמים לקוחין יהיו בכסף. א"א אין פרצה גדולה מזו ופי' משובש ששמע בתינח דקדש בכספא (כתובות ג' וש"נ) הוא הטעהו בזה ועם כל זה לא היה לו לטעות ולא היה לו לכתוב.

(רמב"ם אישות ג, כ)

[...] וסדרוסדר הקידושין בביאה שיתיחד עמה בפני עדים לשם קידושין, / מהדורה קמא: ואין קידושין יותר חמורים מאלה וזהו הנקרא קדושין דאורייתא / מהדורה בתרא: ואין קידושין מבוארים מאלה וזה הוא שנתפרש בתורה / [...] ¹ (פירוש המשנה קידושין א, א)

תרגום הרב קפאח: [...] אבל קדושין דאורייתא הם בביאה.
תרגום אבן תיבון: [...] אבל קדושין דאורייתא אמנם הם מבוארים² בביאה.
 (ספר המצוות עשה ריג)

ר' אברהם בן הרמב"ם (כרכת אברהם מד) נשאל לגבי דברי הרמב"ם במשנה תורה בנוסח הישן, לפני התיקונים. ר' אברהם סובר שמתחילה סבר הרמב"ם שקידושי כסף הם מדרבנן, אך לא מכיוון שהם נלמדים מדרשה (הרי אם כך, מה ההבדל בין כסף לבין שטר, שגם הוא נלמד מדרשה?), אלא מכיוון שכך הבין הרמב"ם מתוך הסוגייה בכתובות (ג, א) שתפורש בהמשך, שקידושי כסף הם מדרבנן (והדרשה מעפרון היא אסמכתא). לאחר מכן חזר בו הרמב"ם מדרכו בהבנת הסוגייה, ולכן חזר להגיד שקידושי כסף הם דין תורה. יש לציין שר' אברהם אינו אומר את דבריו מתוך ידיעה ברורה של דעת אביו, אלא רק כהשערה ("כמדומה לנו").

נסביר את מה שאמר ר' אברהם, שהסיבה שהרמב"ם סבר שקידושי כסף דרבנן היא אינה העובדה שקידושי כסף נלמדו מדרשה. הרמב"ם בספר המצוות (שורש שני) מתייחס למושג 'דברי סופרים': "כי כל מה שלא שמעו בסיני בבאור הנה הוא מדברי סופרים". משמעות הביטוי היא מילולית – דינים שאינם מפורשים בתורה, אלא נלמדו רק מדרשה שלימדונו חכמים, הם דברי סופרים, במשמעות: הם דברים שלמדנו אותם מהסופרים.

ברורה העובדה שהתוקף של דינים אלו מדאורייתא. בהקדמת הרמב"ם למשנה הוא מחלק את כל הדינים לחמישה סוגים: הלכות מקובלות שיש להם דרשה בכתוב, הלכות מקובלות שאין להם דרשה בכתוב, הלכות שנלמדו בי"ג מידות, גזירות ותקנות. השתיים האחרונות, גזרות ותקנות, הן מדרבנן. אך, הסוג השלישי – ברור שתוקפו מדאורייתא. כמו כן, בהלכות ממרים (א, ב) מחלק הרמב"ם בין "דברים שלמדום מפי דעתם באחת מן המדות שהתורה

1. בניגוד לרוב התיקונים שעשה הרמב"ם בפירוש המשנה – שבאו כשהרמב"ם שינה את דעתו עם כתיבת משנה תורה, פה התיקון נעשה לאחר כתיבת משנה תורה, ולאחר שהנוסח המקורי שלו כבר הופץ בעולם, שהרי גם במשנה תורה תיקן באותה רוח.
2. על פי הנוסח של ספר המצוות בערבית שנמצא לפנינו, התרגום של הרב קפאח מדויק יותר. אך, ברור שר' משה אבן תיבון לא הוסיף את הלשון מדעתו. כנראה שכך היה בנוסח הערבי שלפניו, כתוצאה מתיקון שערך הרמב"ם.

נדרשת בהן ונראה בעיניהם שדבר זה כך הוא" (כלומר – שכך הוא דין התורה). לבין "דברים שעשאו סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה, והן הגזרות והתקנות והמנהגות".

ב. הסוגייה בכתובות

ומי איבא מידי, דמדאורייתא לא להוי גט, ומשום צנועות ומשום פרוצות שרינן אשת איש לעלמא? אין, כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, ואפקעינהו רבנן לקידושי מיניה. אמר ליה רבינא לרב אשי: תינח קדיש בכספא, קדיש בביאה מאי איבא למימר? שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות.

(כתובות ג, א)

על פי ר' אברהם, ההבנה המקורית של הרמב"ם הייתה ש"תינח קדיש בכספא" פירושו: ברור שקידושי כסף, שהם מדרבנן, יכולים חכמים להפקיע, אבל איך ניתן להפקיע קידושי ביאה שהם מן התורה? אך קשה: מה משמעות התשובה "שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות"? וכי יש כוח ביד חכמים לומר שקידושין דאורייתא אינם קידושין? גם רש"י כתב שרבותיו פירשו שקידושי כסף הם מדרבנן, והוא מקשה עליהם את קושייה זו. רש"י מוסיף שלא ניתן להבין שהקידושין הם מדרבנן, כי הבא על אישה שהתקדשה בקידושין כאלו, הרי צריך להביא חטאת, ואם הקידושין לא חלו מדאורייתא, הרי שהוא מביא חולין לעזרה!

אם אכן דעת הרמב"ם הייתה כדעת רבותיו של רש"י, הרי שיש להבין אותה באופן אחר. לא היה להם ספק שתוקפם של קידושי כסף מדאורייתא. את שאלת הגמרא "תינח קדיש בכספא" יש להבין כך: מכיוון שחכמים הם שלימדונו את קידושי הכסף מדרשות הפסוקים – יש להם גם סמכות לבטל את הקידושין במקרים שהם רואים לנכון. אך, קידושי ביאה שאינם נלמדו מדרשת חכמים – איך חכמים יפקיעו? אולם, ייתכן שהרמב"ם בכלל לא נזקק לסוגייה בכתובות בעניין זה, אלא הוא פירש את הסוגייה כרש"י, ש"כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש וכו'" פירושו שמלכתחילה יש תנאי מובנה בכל קידושין, שאם חכמים ירצו להפקיעם – יוכלו לעשות זאת. על כך שאלה הגמרא: "תינח קדיש בכספא", אם יפקיעו את הקידושין יתברר שהכסף היה מתנה בלבד, אבל אם יפקיעו קידושי ביאה, ביאה זו מה היא עליה? עונה הגמרא שגם קידושי ביאה ניתן להפקיע, והביאה תהיה למפרע כביאת זנות.

לפי האמור, השינוי שערך הרמב"ם באמצעות תיקוני הנוסחאות הנ"ל הוא רק בטרמינולוגיה, ולא בפסיקה. גם מלכתחילה סבר הרמב"ם שתוקף קידושי כסף הוא מדאורייתא, אלא שהוא ידוע לנו מדברי סופרים, דהיינו מדרשה, ולא ממה שמפורש בכתוב. בין אם הסוגייה בכתובות מתייחסת לכך ובין אם לא – הרמב"ם קבע כך על פי

המקורות המבוארים במסכת קידושין. אולם, מאוחר יותר הוא ראה צורך לפרש יותר את דבריו, ולהדגיש שגם קידושי כסף תוקפם מן התורה, אלא שדברי סופרים גילו לנו אותם.

ג. ההבדל בין קידושי שטר לקידושי כסף

השאלה האחרונה שנותרה היא שאלת ר' פנחס הדיין (אגרות הרמב"ם עמוד תנא). גם לפי הנוסח הסופי, הרמב"ם חילק בין כסף לשטר: "בשטר מתקדשת בו מן התורה [...] וכן הכסף דין תורה ופירושו מדברי סופרים". אך, אם שניהם נלמדו מדרשות – שטר מהיקש וכסף מגזרה שווה – למה הרמב"ם חילק ביניהם?

הרמב"ם בתשובתו מסביר שאכן לא היה מחלק ביניהם, לולי הסוגייה בקידושין:

ובביאה. מנא לן? אמר ר' אבהו א"ר יוחנן, דאמר קרא: בעולת בעל, מלמד שנעשה לה בעל על ידי בעילה. א"ל ר' זירא לר' אבהו, ואמרי לה ר"ל לרבי יוחנן, כעורה זו ששנה רבי: ובעלה – מלמד שנקנית בביאה! אי מהתם, הוה אמינא עד דמקדש והדר בעיל, קמ"ל. מתקיף לה ר' אבא בר ממל: אם כן, נערה המאורסה [שהיא בתולה, י"ש] דאמר רחמנא בסקילה, היכי משכחת לה? אי דאקדיש והדר בעיל, בעולה היא, אי דאקדיש ולא בעיל, לאו כלום הוא! [...] אמר רב נחמן בר יצחק: משכחת לה כגון שקדשה בשטר, הואיל וגומר ומוציא – גומר ומכניס.

(קידושין ט, ב)

הגמרא עוסקת במקור לקידושי ביאה. היא מביאה את דברי ר' יוחנן, הדורש את המילים "בעולת בעל". ידוע ההבדל בין נערה מאורסה לנשואה. נערה מאורסה שזינתה – דינה סקילה, ונשואה שזינתה דינה חנק. הפסוק המדובר (דברים כב, כב): "כי יִמָצֵא איש שכב עם אשה בעלת בעל ומתו גם שניהם", עוסק בנשואה, שהרי פרשיית הנערה המאורסה מתחילה בפסוק הבא. אם כן, למה נקט הפסוק בלשון 'בעולה'? אישה אינה צריכה להיות בעולה כדי להיות נשואה, מהרגע שנכנסה לחופה היא נשואה לכל דבר. ר' יוחנן דורש מכאן שאישה נעשית אשת איש על ידי בעילה.

הגמרא ממשיכה לדון בדברי ר' יוחנן, ומבררת מדוע לא דרש את הפסוק שדרש רבי – "כי יקח איש אשה ובעלה [...] וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו" (גם הדרשה של רבי נובעת מייחור בפסוק. אישה צריכה גט כבר מהרגע שהיא מקודשת – "כי יקח" – ואין צורך שגם תיבעל). ר' יוחנן סובר שעל פי פסוק זה הייתה הוה אמינא שכדי לקדש אישה נדרשים שני דברים: א. לקיחה – שלמדנו משדה עפרון שמדובר בכסף; ב. ביאה – ובעלה'.

ר' אבא בר ממל מקשה על ר' יוחנן, שהרי אם כדי לגמור מעשה קידושין יידרשו שני שלבים, נמצא שאין מציאות של נערה בתולה מאורשה, והרי הדבר מפורש בתורה (דברים כב, כג – "כי יהיה (נער) נערה בתולה מארשה לאיש")! הגמרא מחפשת איך בכל זאת תיתכן מציאות כזו לפי שיטת ר' יוחנן, ומסיקה שיתכן מצב כזה אם קידשה בשטר – שבקניין שטר לא תידרש ביאה כדי לגמור את הקניין. כלומר, לפי הוה אמינא זו, ישנן שתי דרכים לקדש אישה: א. כסף ואחריו ביאה; ב. שטר.

מדוע רב נחמן בר יצחק משנה בלשונו, ולא מביא את ההיקש הידוע – "ויצאה והיתה"? מה משמעות המשפט "הואיל וגומר ומוציא – גומר ומכניס"? רב נחמן אומר שאם היינו צריכים למצוא מציאות של נערה בתולה מאורסה, היינו בוחרים בקידושין בשטר מסברה. לא מכוח ההיקש – אלא סברה היא שאם לשטר יש כוח להוציא אישה מיד בעלה בתור גט, גם שטר קידושין יוכל לקדש אותה. מכאן לומד הרמב"ם שקידושי שטר הם כמפורשים בתורה, מסברה, אין פה צורך בדרשה.

אם כן, למה נדרש ההיקש? תפקיד ההיקש הוא רק ללמוד דינים פרטיים מגיטין לקידושין. ישנם דינים שונים הנלמדים מדין גט לשטר קידושין, אך כדי ללמוד את עיקר כוח השטר לקדש – אין כלל צורך בהיקש.

בכך מדויקים דברי הרמב"ם במהדורה הסופית בהלכות אישות (ג, כ):

"המקדש בביאה הרי אלו קידושי תורה" – שהרי הם המפורשים ביותר.

"וכן בשטר מתקדשת בו מן התורה, כשם שגומר ומגרש שנאמר "וכתב לה ספר כריתות" כך גומר ומכניס" – שדברים הנלמדים מסברא נחשבים כמפורשים בפסוק.

"וכן הכסף דין תורה ופירושו מדברי סופרים" – תוקפם מדאורייתא, אך נלמדו על ידי חכמים בדרשה.